

شناسایی راهکارهای گردشگری پایدار در راستای توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان

حسین دلاوری* - دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد شیروان، دانشگاه آزاد اسلامی، شیروان، ایران.
رمضانعلی نادری مایوان - استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه کوثر بجنورد، بجنورد، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۰ فروردین ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۲۲ خرداد ۱۴۰۲

چکیده

مقدمه: یکی از الزامات بنیادین بخش گردشگری نیل به اهداف توسعه پایدار در راستای دستیابی به گردشگری پایدار می‌باشد. گردشگری پایدار سعی در تنظیم روابط بین مکان گردشگری و گردشگران دارد و رضایت بازدیدکننده‌گان را فراهم آورده و به رشد اقتصادی ناحیه کمک می‌کند.
هدف پژوهش: هدف تحقیق حاضر، شناسایی راهکارهای گردشگری پایدار در راستای توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان، می‌باشد.

روش‌شناسی تحقیق: پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی-تحلیلی می‌باشد، و به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش گراند تئوری و مدل (DEMATEL) استفاده شد. در این تحقیق نمونه‌گیری از نوع غیراحتمالی به صورت نمونه‌گیری هدفمند تا مرحله اشباع (کفایت) نظری پیش‌رفت و در مجموع ۴۰ نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: این پژوهش در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان مورد بررسی قرار گرفته است.

یافته‌ها و بحث: از نتایج روش گراند تئوری جهت شناسایی راهکارهای گردشگری پایدار در راستای توسعه اقتصادی روستاهای شهرستان قوچان، ۶ مقوله (برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب گردشگری، تشکیلات و شناسایی جاذبه‌ها و ملزومات توسعه گردشگری، تقویت فرهنگ سنتی روستاهای گردشگری قوچان، بستر اقتصادی، اجتماعی، محیطی و انسانی کارآفرینی گردشگری، ارتقاء آموزش و آگاهی مردم محلی، بازاریابی در امر گردشگری؛ شناسایی شد که از بین راهکارهای مطرح شده با استفاده از مدل دیپتل، راهکارهای (برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب گردشگری، تشکیلات و شناسایی جاذبه‌ها و ملزومات توسعه گردشگری، بستر اقتصادی، اجتماعی، محیطی و انسانی کارآفرینی گردشگری، ارتقاء آموزش و آگاهی مردم محلی، بازاریابی در امر گردشگری) در نیمه مثبت نمودار عوامل علی قرار گرفته‌اند که نشان از تاثیرگذاری بالای این راهکارها می‌باشد و راهکار (تقویت فرهنگ سنتی روستاهای گردشگری قوچان) در نیمه منفی نمودار عوامل معلول قرار گرفته‌اند که نشان از تاثیرپذیری بالای این راهکار می‌باشد.
نتایج: با تقویت فرهنگ محلی و سنتی منطقه می‌توان توسعه گردشگری را به حداکثر رساند تا بتوان تأثیرات آن را بر ابعاد اقتصادی زندگی سکونتگاه‌های روستایی به وضوح مشاهده کرد.

کلیدواژه‌ها: گردشگری پایدار، توسعه اقتصادی، قلمرو کوچ‌نشینان، شهرستان قوچان.

مقدمه

توسعه، رویکردی جامع به بهبودبخشی کیفیت زندگی انسان‌ها به منظور تحقق رفاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است (Nurul, 2017: 62). توسعه روستایی با تاکید بر پایداری نیز که به طور عمده معطوف به اهداف توسعه اجتماعی و اقتصادی مناطق روستایی است (Straka and Tuzova, 2016: 1241)، فرایندی همه جانبه، پیوسته، موزون، درون‌زا، فراگیر، تحول‌آفرین، باورآفرین، رشد دهنده و متکی بر مشارکت و خودباوری روستاییان است. در چهارچوب این پدیده، توانایی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جوامع بر پایه رفع نیازهای اساسی مادی و معنوی و کنترل موثر نیروهای شکل‌دهنده نظام سکونت محلی و توسعه سرمایه انسانی با بهره‌گیری از فرصت‌های درونی در روستا رشد و تعالی می‌یابد (Gugushvili et al., 2017: 49). در این راستا، توسعه گردشگری روستایی می‌تواند زمینه را برای ایجاد پویایی اقتصادی فراهم سازد (باباخانزاده و لطفی، ۱۳۹۸: ۸۹). امروزه گردشگری در حکم صنعتی پویا (Kastenholz et al., 2012: 211)، با توجه به پیامدها و ارتباط پیچیده آن با سایر بخش‌های اقتصادی، نه تنها در نقش موتور محرک رشد عمل می‌کند؛ بلکه به عنوان ایجاد کننده فرصت‌های اشتغال و درآمد نیز مطرح است (Nagaraju & Chandrashekara, 2014: 42) و در شکل‌دهی به فرایندهای بازساخت و ایجاد فرصت‌های جدید، تنوع-بخشی به اقتصاد، کاهش فقر و... توجه ویژه دارد. بر این اساس شناسایی راهکارهای موثر در توسعه گردشگری روستایی می‌تواند به توسعه اقتصاد روستایی و موجب تسهیل در فرایند بازساخت اقتصاد مناطق روستایی گردد (شاهسوند اینالو، ۱۳۹۶: ۳). در این بین، با توجه به اینکه ایران از ظرفیت‌های گوناگون فرهنگی-هنری، محیطی و روستاهای متنوع و جذاب برخوردار است، گسترش گردشگری به عنوان یک راهبرد جدید در زمینه توسعه پایدار می‌تواند نقش مهمی در متنوع‌سازی اقتصاد کشور ایفا کند و زمینه‌ساز ایجاد فرصت‌های جدید در نواحی روستایی کشور باشد (همان منبع).

در راستای پژوهش حاضر مطالعات متعددی در سطح داخلی و خارجی صورت گرفته که در این قسمت به مطالعاتی که همپوشانی و همخوانی با تحقیق دارند پرداخته شده است: عباسی و همکاران (۱۳۹۹)، در پژوهشی تحت عنوان، تبیین عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی در ایران، به این نتایج دست یافتند، بعد بهبود و توجه به ویژگی‌های خاص بستر محیطی و ویژگی‌های نیروی انسانی روستایی در بین سه بعد کلان دارای بیشترین اهمیت است. بخشی‌نژاد (۱۳۹۹)، در پژوهشی تحت عنوان، تبیین ظرفیت‌های گردشگری برای توسعه مناطق روستایی استان چهارمحال و بختیاری، به این نتایج دست یافتند، مهمترین ظرفیت‌های گردشگری در روستاهای مورد مطالعه، مناطق بکر طبیعی، آب و هوای مطبوع و به ویژه جذابیت‌های زندگی بکر عشایری و مهمترین ضعف گردشگری در این مناطق، نبود برنامه‌ریزی، کمبود امکانات اقامتی و بهداشتی و ضعف فرهنگ گردشگری است. موحدی و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی تحت عنوان، راهکارهای توسعه ظرفیت‌های گردشگری پایدار روستایی در شهرستان خرم‌آباد، به این نتایج دست یافتند، استفاده از امکانات بالقوه سنتی روستاها، برنامه‌های آموزشی و مشارکت مردم محلی، مدیریت و برنامه‌ریزی، قانون‌گذاری و سیاستگذاری، حمایت از صنایع دستی و نیز توجه به تبلیغات، می‌تواند در راستای توسعه گردشگری روستایی این شهرستان موثر واقع شود. کاظمی و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی تحت عنوان، تبیین ظرفیت‌ها و زمینه‌های توسعه پایدار روستایی با تاکید بر گردشگری طبیعی در روستاهای شهرستان بندرانزلی، به این نتایج دست یافتند، گردشگری طبیعی امتیازات اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی قابل ملاحظه‌ای را برای نواحی روستایی و کمتر توسعه یافته از طریق توسعه درآمدی و زیرساختی ایجاد نموده است. نیم‌آبادی و جوان (۱۴۰۰)، در پژوهشی تحت عنوان، واکاوی موانع سیاستگذاری گردشگری در محیط‌های شهری استان گیلان، به این نتایج دست یافتند، عدم بهره‌گیری از نیروهای متخصص، بازاریابی نامناسب، تقلید از الگوهای ناسازگار با محیط‌های شهری، مشکلات زنجیره ارائه خدمات گردشگری، مشکلات نظام اداری و خط‌مشی، عدم مدیریت یکپارچه گردشگری در بین سازمان‌های مرتبط، عدم مطلوبیت زیرساخت‌ها و زیربناهای فیزیکی، استخراج شد، که از بین آنها؛ عدم مدیریت یکپارچه گردشگری بیشترین میزان اهمیت را به خود اختصاص داده است. خالقی (۱۴۰۰). در پژوهشی به شناسایی پیشران‌های کلیدی توسعه گردشگری عشایری آذربایجان شرقی، زداخته است. نتایج نشان داد تعداد شش پیشران کلیدی برای رهیافت توسعه گردشگری منطقه عشایری محدوده مورد مطالعه شناسایی شد. بر اساس نتایج، متغیر «سوارکاری بانوان به‌عنوان قهرمان رقابت‌های سوارکاری جشنواره» و «نوستالژی به معنای احساسات مثبت برانگیخته‌شده و به‌عنوان یک عامل انگیزشی برای گردشگران جهت حضور در رویداد فرهنگی- ورزشی» در رتبه اول و دوم اثرگذاری قرار گرفته و بیشترین سهم را داشتند. جوان و حجت‌شمامی (۱۴۰۱)، در پژوهشی به واکاوی ظرفیت‌های مغفول مانده گردشگری عشایری در ناحیه رضوانشهر، پرداخته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که اقدامات لازم برای توسعه گردشگری عشایر، محصولات و تولیدات منحصر به فرد از سوی عشایر، فرهنگ ملموس و ناملموس عشایر، نیروی متخصص و بومی در بین عشایر برای توسعه گردشگری در رضوانشهر، از دیدگاه متخصصان مورد شناسایی قرار گرفته شد، در نهایت نتایج مدل‌های فازی نشان داد، بین مقولات مطرح شده، محصولات و تولیدات منحصر بفرد از سوی عشایر با وزن نهایی ۰/۳۵۰،

بیشترین میزان اهمیت را به خود اختصاص داده‌اند. جلیلیان و همکاران (۱۴۰۱)، در پژوهشی تحت عنوان، شناسایی و تحلیل پیشران‌های موثر بر توسعه صنعت گردشگری روستای کندوله شهرستان صحنه، به این نتایج دست یافتند، از میان ۲۸ عامل کلیدی، شاخص‌های مدیریت شایسته و تبدیل روستای کندوله به روستای پایلوت گردشگری بیشترین تاثیرگذاری را بر سایر عوامل داشته‌اند. در کنار این عوامل، افزایش میزان سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، تبلیغات، ثبت و نگهداری آثار تاریخی و فرهنگی و تامین امنیت گردشگران به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. ایبانسکو (۲۰۱۸)، در پژوهشی تحت عنوان، تاثیر گردشگری بر توسعه پایدار مناطق روستایی، در کشور رومانی، به این نتایج دست یافت، که گردشگری روستایی به مثابه روش و ابزاری برای توسعه اقتصادی در این مناطق است و نقش انکارناپذیری در توسعه روستاها دارد. لانگ و همکاران (۲۰۲۲)، در پژوهشی تحت عنوان، بررسی ظرفیت محیطی گردشگری، موضوع و چشم‌انداز، به بررسی یک مدل عینی و علمی از ظرفیت گردشگری می‌پردازند.

در پس فرایند تحولات نوگرایی در دهه‌های پس از جنگ جهانی دوم، سیاست‌های مصرف‌گرایی در ارتباط با حوزه‌ی کشاورزی تشدید پیدا کرد و با مطرح شدن پارادایم توسعه در مقابل رشد، در آغاز دهه‌های ۱۹۸۰، این سیاست‌ها توسط متخصصان و کنشگران امر توسعه به چالش کشیده شد. این موضوع خصوصا در کشورهای در حال توسعه عامل بدتر شدن شرایط اجتماعی، سیاسی و زیست محیطی گشت. شکست نوگرایی به ویژه در بخش کشاورزی، موجب گرایش بالقوه به پارادایمی جدید در توسعه یافتگی تحت عنوان توسعه پایدار روستایی شد (Borec 40-41: 2009, Turk &). اهمیت توسعه پایدار روستایی و نقش حیاتی آن در توسعه‌ی بیشتر کشورهای در حال توسعه‌ی بیشتر کشورهای در حال رشد، بر کسی پوشیده نیست و به باور متخصصان، این مهم بیش از هر چیز در گرو برخورداری از سرمایه‌ی مناسب به ویژه سرمایه اجتماعی از راه مشارکت و اعتماد اجتماعی امکان پذیر است (رکن الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۷). پایداری توسعه روستایی به عوامل متعددی در ابعاد اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی وابسته است که دستیابی به هر یک نیازمند توجه توامان به تمامی جنبه‌های دیگر نیز است. از دیدگاه برنامه‌ریزی جامع، توسعه‌ی موفق روستایی مستلزم فراهم آوردن زیرساخت‌های کشاورزی و ایجاد تسهیلات در زمینه‌ی بهره‌برداری از زمین‌های کشاورزی در مناسب‌ترین مقیاس آن است، تحقق این مهم خود نیازمند آموزش روزآمد، حفظ یکپارچی نظام زیست محیطی در بلندمدت، مراقبت‌های بهداشتی، تامین خدمات اجتماعی و دستیابی به درآمدهای پایدار در این حوزه است. توسعه پایدار روستایی عبارت است از فرایند کمک به مردم روستایی از راه اولویت‌بندی نیازهایشان، فعال نمودن آن و سرمایه گذاری در زمینه ایجاد زیرساخت‌ها و ارائه خدمات اجتماعی، برقراری عدالت اجتماعی و برابر با توجه به ظرفیت‌های محلی، و رفتارهایی به خلاف بی عدالتی‌های گذشته و تضمین سلامتی و امنیت آنها به ویژه زنان (Ruth, 2001: 116). رسیدن به توسعه به عوامل و شرایط مختلفی بستگی دارد که باید در کنار هم قرار گیرند تا اهداف توسعه پژوهشگر شوند. در حقیقت فرایندهای اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیکی، نهادی و فضایی به عنوان مهم‌ترین ابعاد مسائل توسعه روستایی در جهت حصول به توسعه پایدار از راه مدیریت و کنترل محیط‌های روستایی شناخته می‌شود (Varga, 2008: 2). تجربه توسعه در کشورهای جهان سوم حداقل در بخش روستایی نشان می‌دهد که نحوه نگرش به توسعه و روش‌ها و راهبردهای اتخاذ شده نقش کلیدی در موفقیت یا شکست برنامه‌های توسعه دارد. بسیاری از صاحب نظران دلیل شکست در بهبود وضعیت جامعه روستایی و شکست برنامه‌های توسعه در روستاها را به نحوه نگرش به توسعه روستایی و راهبردهای اتخاذ شده مربوط می‌دانند. مانفرد زیلر (۲۰۰۶) در چارچوب مفهومی توسعه روستایی با رویکرد توسعه پایدار که از مجموعه داده‌های اولیه در سه سطح خانوار، اجتماعات محلی و نهادی در کشورهای در حال توسعه به دست آمده، معتقد است توسعه روستایی در شرایطی مبتنی بر توسعه پایدار خواهد بود که بر اساس سه بعد و محور عمده برابری، رشد اقتصادی و پایداری محیطی باشد (Zeller, 2006: 89). در این راستا، بعد توسعه اقتصادی شامل: بازارهای مالی روستایی، بانکداری خرد، اصلاح ملکی و بازار زمین، تحقیقات کشاورزی و تغییرات تکنولوژیکی (حسن‌زاده و ایزدی جیران، ۱۳۸۹: ۴). از این رو با مطرح شدن نظریه توسعه پایدار از دهه ۱۹۷۰ به بعد، توسعه گردشگری نیز به عنوان یکی از راهبردهای ممکن و قابل قبول برای توسعه در بسیاری از مناطق عقب مانده و شاید به عنوان یکی از جایگزین‌های مناسب برای پیاده‌سازی الزامات توسعه پایدار و پایداری محیط زیست، اجتماع و اقتصاد و همچنین ایجاد اشتغال، سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی، بهبود زیرساخت‌ها و منافع اقتصادی در نواحی مختلف مطرح گردید (James, 2001: 24). به طوری که گسترش فرایند صنعت گردشگری و اثرات مخرب آن بر محیط و انسان‌ها در نقاط مختلف جهان باعث شد تا در طول دهه ۱۹۹۰ کارشناسان و صاحب‌نظران کشورهای مختلف اهمیت و ضرورت توجه به عوامل پایداری در بخش گردشگری را متذکر شده و نسبت به رفع یا تعدیل عوامل ناپایداری در این بخش هشدار دادند. بدین ترتیب در پی کاهش این ناپایداری‌ها با مطرح شدن پارادایم توسعه پایدار، استفاده از فنون و روش‌های علمی اندازه‌گیری و ارزیابی پیشرفت به سوی پایداری در صنعت گردشگری نیز گسترش یافت و سرمایه‌گذاری و منابع انسانی قابل توجهی صرف توسعه سیاست‌های علمی و مدل‌های ارزیابی توسعه پایدار گردید (John and Wahab, 2005: 77). رویکرد توسعه پایدار، نگاه جدید و

کامل به مقوله گردشگری دارد و در چارچوب مشخص به دنبال مفروضات پایداری در گردشگری است. از جمله برنامه‌ها و چارچوب این رویکرد بر یکپارچگی ارزش‌های اقتصادی و فرهنگی-اجتماعی، یکپارچگی برنامه‌ریزی گردشگری و سایر روندهای برنامه‌ریزی، برنامه‌ریزی همه‌جانبه-نگر، حفظ فرایندهای اکولوژیکی ضروری، محافظت از میراث بشری و تغییرات زیستی و یادگیری تاکید دارد (Hal and Page, 2001: 97). در این راستا، گردشگری بر پایداری اقتصادی تاثیر مثبتی دارد، از جمله این مناطق روستاها می‌باشند. در واقع، توسعه گردشگری روستایی به عنوان یک راه حل بالقوه برای بسیاری از مشکلات مناطق روستایی شناخته شده است (Sharply, 2002: 235)، به طوری که از آن به عنوان یک محرک و ابزاری جهت پایداری اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی یاد می‌شود (Gjorgievski and Nakovski, 2012; 179). در این میان، شهرستان قوچان در استان خراسان رضوی، دارای ۱۲۶ روستای تحت پوشش بوده که از این تعداد متأسفانه، در طول چند دهه گذشته به دلیل خشکسالی، کمبود سرمایه و نبود خریدار برای محصولات عشایر و روستائیان، شاهد مهاجرت فراوان به شهرها و روی آوردن این نیروها و پتانسیل‌های جامعه به مشاغل کاذب بوده است (سالنامه آماری استانداری خراسان رضوی، ۱۴۰۰)، لذا برای کاهش بیکاری و ساماندهی مشکلات کنونی و توسعه اقتصادی باید تدابیری اندیشه شود. از سوی دیگر، با توجه به اینکه پایه اصلی معیشت اهالی روستاهای شهرستان قوچان بر اساس کشاورزی و دامپروری و صنایع دستی است، توجه به گردشگری روستایی می‌تواند با بهره‌گیری و شناسایی راهکارهای آن در روستاهای این شهرستان، رونق اقتصادی جوامع روستایی را تسریع بخشد. از سوی دیگر، روستاهای واقع در این شهرستان دارای جاذبه‌های طبیعی فراوانند و این در حالی است که تعداد اندکی از این جاذبه‌ها، به دلیل عدم سرمایه‌گذاری کافی، کمبود خدمات و امکانات و زیرساخت‌های گردشگری مورد استفاده گردشگران قرار می‌گیرند. با تفاسیر فوق، می‌توان با راهکارهای گردشگری پایدار در روستاهای این شهرستان، توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی را به حداکثر رساند. بنابراین سؤال کلیدی زیر در راستای این تحقیق مطرح می‌شود: مجموعه راهکارهای موثر گردشگری پایدار در راستای توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان کدامند؟ و کدام یک از اهمیت بیشتری برخوردارند؟

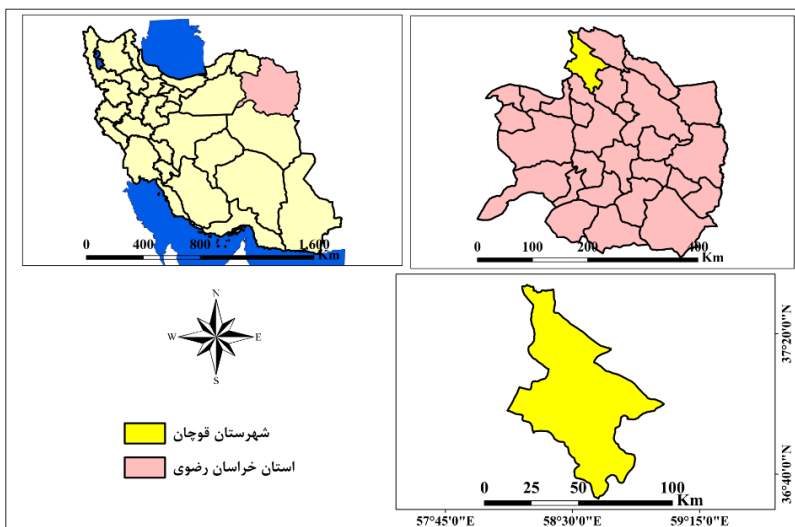
روش پژوهش

روش تحقیق در پژوهش حاضر از نوع کیفی-کمی بوده و بر اساس هدف از نوع کاربردی می‌باشد. ابزار تحقیق در بخش کیفی پژوهش مصاحبه نیمه ساختار یافته است، و در بخش کمی پرسشنامه است. جامعه آماری این پژوهش شامل، متخصصین و دانش‌آموختگان رشته گردشگری و جغرافیای روستایی می‌باشد که نمونه‌گیری از نوع غیراحتمالی به صورت نمونه‌گیری هدفمند تا مرحله اشباع (کفایت) نظری پیش‌رفت و در مجموع ۴۰ نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. قابل ذکر است، جامعه نمونه در بخش کیفی و کمی یکسان بوده است، بر این اساس که که با بهره‌گیری از مصاحبه با متخصصین و دانش‌آموختگان مجموعه راهکارها شناسایی شد و در ادامه نیز همان راهکارها در قالب پرسشنامه منعکس شد و در بین جامعه نمونه توزیع شد تا به بررسی روابط علت و معلول آنها پرداخته شود. پژوهش حاضر از نظر روش-شناسی، به دو بخش عمده تقسیم شده است. در بخش اول اختصاص به استخراج راهکارهای گردشگری پایدار در توسعه اقتصادی روستاهای شهرستان قوچان می‌باشد که از مدل تئوری زمینه‌ای (گراندد تئوری) برای پاسخ به آن استفاده شده است. در ادامه نیز با استفاده از مدل (DEMATEL)، به رتبه‌بندی (هریک از راهکارهای استخراج شده) پرداخته شد.

قلمرو جغرافیایی پژوهش

محدوده مورد مطالعه شهرستان قوچان، با مساحتی معادل ۳۸۴۸۲۶ کیلومتر می‌باشد. شهرستان قوچان از شهرستان‌های شمالی استان خراسان رضوی است. مرکز این شهرستان شهر قوچان است. قوچان یکی از شهرهای مرتفع شمال شرقی خراسان است. طول شرقی این شهر ۵۸ درجه و ۳۰ دقیقه، عرض شمالی آن ۳۷ درجه و ۷ دقیقه است. این شهر را ارتفاعات اصلی البرز که تا هزار مسجد امتداد یافته و با رشته کوه دیگری تا شمال تبادکان ادامه دارد، محصور کرده است. طبق سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، جمعیت این شهرستان ۱۷۴۴۹۵ نفر برآورد شده است که بیش از ۷۰ درصد این جمعیت در بخش مرکزی سکونت دارند. پیش بینی می‌شود شهرستان قوچان بیشترین رشد را در بین شهرهای استان خراسان رضوی داشته باشد. در حال حاضر این شهرستان شامل چهار بخش، هفت دهستان و دو شهر است. اقتصاد منطقه با فعالیت‌های نظیر دامداری، کشاورزی و خدمات مشخص می‌گردد و بستر خوبی برای گردشگری طبیعی و صنعت می‌تواند داشته باشد این شهرستان از معبر گمرک باجگیران به کشورهای آسیای میانه متصل می‌شود. شهرستان قوچان به‌عنوان یکی از شهرستان‌های مهم اسکان و

فعالیت عشایر در تیره‌ها و قبایل مختلف محسوب می‌شود و عشایر زیادی در این شهرستان فعال هستند. عشایر شهرستان قوچان با تولید سالیانه بیش از هزار تن انواع محصولات دامی و صنایع دستی سهم به سزایی در شکوفایی اقتصاد این شهرستان ایفا می‌کنند. در این شهرستان تعداد ۵۹۶۰ نفر از جمعیت قوچان را جمعیت عشایری به خود اختصاص داده است (سالنامه آماری استانداری خراسان رضوی، ۱۴۰۰).

شکل ۱. نقشه موقعیت جغرافیایی قلمرو تحقیق

یافته‌ها و بحث

یافته‌های توصیفی

از مجموع ۴۰ کارشناس مورد پرسش در این پژوهش، ۳۲ نفر (۸۰/۰۰) مرد، ۸ نفر (۲۰/۰۰)، زن بودند. بیشینه سن نیز ۶۰ سال به بالا و کمینه آن نیز ۲۴ سال ذکر شده است. بیشترین تعداد پاسخگویان با تعداد (۱۴ نفر) مربوط به گروه سنی ۳۰ تا ۵۰ سال است. همچنین (۱۲ نفر) معادل (۳۰/۰۰ درصد) تحصیلات پاسخگویان دارای مدرک لیسانس، (۹ نفر) معادل (۲۲/۵۰ درصد) سطح تحصیلات فوق لیسانس و (۱۲ نفر) معادل (۴۷/۵۰ درصد) تحصیلات پاسخگویان در سطح دکتری، بودند. بر اساس اطلاعات به دست آمده تعداد (۱۰ نفر) معادل (۲۵/۰۰) اساتید دانشگاه و تعداد (۳۰ نفر) معادل (۷۵/۰۰)، از مدیران و مسئولان می‌باشند.

یافته‌های تحلیلی

در این قسمت از پژوهش به منظور شناسایی مجموعه راهکارهای موثر در توسعه گردشگری در راستای پایداری مناطق روستایی، اطلاعات مورد نیاز از نظر خبرگان استخراج شده است. مصاحبه‌ها (بین ۴۰ تا ۵۰ دقیقه) ضبط و یادداشت و بلافاصله پیاده می‌شد تا با مرور چند باره گفتگوها، تحلیل و بررسی دقیق‌تری نسبت به دیدگاه‌های خبرگان انجام شود. در ابتدا، در مرحله مرور بازنگری که در حکم مقدمه‌ای برای ورود به عملیات تحلیل محسوب می‌گردد، برای جلوگیری از داوری شخصی در هنگام ترتیب داده‌ها، مصاحبه‌های ضبط شده، یادداشت‌های شخصی که در طی تحقیق توسط پژوهشگر انجام می‌شد، جمع‌آوری و مورد بازنگری و اصلاح قرار داده شد.

در ادامه نیز در مرحله استخراج داده‌های معنایی کدگذاری باز: هدف درک مفاهیم مستتر در گفته‌های مصاحبه شونده است. نام برخی از مفاهیم از دانش پیشین گرفته شده و نام برخی مفاهیم ابداع شده توسط پژوهشگر و یا ذکر شده توسط مشارکت کنندگان و معطوف به داده‌های موجود است. در مرحله بعد، کدهای اولیه به علت فراوانی آنها به کدهای ثانویه تبدیل شد (کدهای اولیه در قالب طبقه‌های مشابه قرار می‌گیرند). چند کد ثانویه تبدیل به یک کد مفهومی می‌شود. در جدول (۱)، نتایج کدگذاری باز بر اساس کد ثانویه، کدهای مفهومی و مقولات ارائه شده است.

جدول ۱. نتایج کدگذاری باز بر اساس کد ثانویه

ردیف	واحد معنایی	مفاهیم	ردیف	واحد معنایی	مفاهیم
۱	حفظ عوامل جذب کننده از جمله فرهنگ سنتی	حمایت از فرهنگ سنتی از سوی سازمان‌های ذی‌ربط معرفی هویت قومی و بومی سکونتگاه‌های روستایی احیای هنرهای سنتی و مرسوم در سکونتگاه‌های روستایی احیای زبان و ادبیات بومی در روستا	۷	تقویت در استفاده از امکانات بالقوه و سنتی در روستا	حفظ ساختار سنتی معابر روستایی حفظ ساختار سنتی مسکن روستایی
۸	جولوگیری از تغییر در آن	جولوگیری از تجاری شدن محصولات فرهنگی در روستا	۸	شناسایی جاذبه‌های گردشگری روستایی به گردشگران از طریق فستیوال، طرح‌های گردشگری و ...	جولوگیری از تغییر مسکن روستایی به مسکن مدرن و شهری تشویق برای استفاده از وسایل سنتی در زندگی روزمره روستایی حفظ منازل سنتی و ترغیب ساکنین آنها برای توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در روستا برگزاری جشنواره‌های فرهنگی، ورزشی، بازی‌های بومی و محلی روستایی در فصول مختلف سال برای شناساندن قابلیت‌های فرهنگی روستاها به گردشگران ایجاد تورهای گردشگری توسط جوانان برای شناساندن جاذبه‌ها به گردشگران آموزش جوانان روستایی برای شناسایی جاذبه‌های گردشگری روستایی به گردشگران ایجاد طرح جامع گردشگری روستایی برای شناسایی قابلیت‌های گردشگری
۹	برندسازی صنایع دستی در روستا	برندسازی صنایع دستی در روستا	۹	برنامه‌ریزی محلی در راستای توسعه	برنامه‌ریزی اصولی برای تعیین ظرفیت استفاده از محیط و منابع طبیعی و توان بازدهی منابع در راستای گردشگری برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری نظام‌مند دولت در بخش گردشگری منطقه
۱۰	توسعه بازار برای صنایع دستی و محلی	تسهیل روند اداری صدور مجوزها برای کارگاه‌های صنایع دستی سنتی و محلی حفاظت از صنایع دستی و جولوگیری از عرصه بازار صنایع دستی خارج از استان توسعه بازار برای صنایع دستی و محلی	۱۰	آموزش افراد بومی و محلی در زمینه توسعه گردشگری	ارائه طرح جامع گردشگری در زمینه ظرفیت‌ها و توانمندی‌های مناطق روستایی در زمینه گردشگری برگزاری دوره‌های آموزشی برای افراد محلی روستاها به منظور تبیین تاثیرات اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی گردشگری در روستاها آموزش افراد محلی در استفاده بهینه از فضاهای مناسب برای گردشگری
۱۱	سیاست‌های قانونی مناسب در راستای توسعه ظرفیت های روستاهای قوچان	سیاست‌ها و رویه‌های قانونی مناسب در راستای توسعه ظرفیت های روستاهای قوچان ثبات سیاسی مدیریت گردشگری	۱۱	توسعه راهکارهای اجتماعی و محیطی	ارائه برنامه‌های آموزشی هدفمند با ایجاد فضای آموزشی مجازی به منظور آگاهی بومیان و حفظ جاذبه‌های گردشگری توسعه سرمایه اجتماعی امنیت اجتماعی در روستاها شرایط محیطی مناسب برای توسعه ظرفیت‌های
۱۲	سیاست‌گذاری مناسب	حمایت مسئولان دولتی برای توسعه	۱۲	توسعه سرمایه اجتماعی	توسعه سرمایه اجتماعی

گردشگری	حفاظت از جاذبه‌های تپیک گردشگری روستاهای قوچان ایجاد دهکده توریستی	گردشگری	ایجاد مرکز برنامه‌ریزی و سیاستگذاری توسعه سرمایه‌گذاری خصوصی و دولتی در زمینه ظرفیت‌های گردشگری ثبات اقتصادی	۴	تقویت اقتصاد منطقه
گردشگری	زیرساخت‌ها و فناوری سازگار با کارآفرینی گردشگری روستایی به منوط تقویت ظرفیت‌ها فراهم کردن بستر اقتصادی کارآفرینان گردشگری در روستاها	تقویت بستر محیطی-انسانی کارآفرینی گردشگری روستایی	پشتیبانی دولتی و تامین منابع مالی و فنی مناسب در راستای توسعه ظرفیت‌ها ایجاد دهکده‌های گردشگری	۱۲	تبلیغات محلی
گردشگری	فراهم کردن بستر اجتماعی کارآفرینان گردشگری در روستاها تقویت در قابلیت کارآفرینان گردشگری به منظور توسعه ظرفیت‌ها	فرصت‌های ناشی از بازار کارآفرینی گردشگری	برپایی نمایشگاه‌ها در راستای معرفی ظرفیت‌های محیطی، تاریخی گردشگری روستاها تبلیغ مناسب در راستای امکانات و جاذبه‌های گردشگری افزایش امکانات تفریحی	۱۳	توسعه تشکیلات گردشگری
گردشگری	افزایش ظرفیت‌های محیطی منطبق با کارآفرینی گردشگری در روستاها افزایش بهره‌وری گردشگری از سوی کارآفرینان روستایی افزایش فرصت‌های ناشی از بازار کارآفرینی روستایی به منظور توسعه گردشگری	افزایش ظرفیت‌های ناشی از بازار کارآفرینی گردشگری	افزایش امکانات دسترسی	۱۴	توسعه تشکیلات گردشگری

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

بر اساس جدول (۲)، واحدهای معنایی از جمله: حفظ عوامل جذب کننده از جمله فرهنگ سنتی، تقویت در استفاده از امکانات بالقوه و سنتی در روستا، شناسایی جاذبه‌های گردشگری روستایی به گردشگران از طریق فستیوال، طرح‌های گردشگری و ...، صنایع دستی و ملزومات توسعه آن در روستا، آموزش افراد بومی و محلی در زمینه توسعه گردشگری، برنامه‌ریزی محلی در راستای توسعه، سیاستگذاری مناسب، توسعه راهکارهای اجتماعی و محیطی، تقویت اقتصاد منطقه، تقویت بستر محیطی-انسانی کارآفرینی گردشگری روستایی، تبلیغات محلی، توسعه تشکیلات گردشگری، فرصت‌های ناشی از بازار کارآفرینی گردشگری، از سوی متخصصان پیشنهاد شد. واحدهای معنایی نشان‌دهنده ابعاد مختلف هستند و ارائه توضیحات مبتنی مرحله بعد را آسان‌تر می‌کنند. بر این اساس ۶ مضمون یا مقوله استخراج و مفاهیم برسرانده هر یک از این واحدهای معنایی مشخص شدند.

جدول ۲. مقوله‌ها و مضامین اصلی

ردیف	مقوله	واحد معنایی
۱	تقویت فرهنگ سنتی روستاهای قوچان	حفظ عوامل جذب کننده از جمله فرهنگ سنتی تقویت در استفاده از امکانات بالقوه و سنتی در روستا
۲	تشکیلات و شناسایی جاذبه‌ها و ملزومات توسعه گردشگری	شناسایی جاذبه‌های گردشگری روستایی به گردشگران از طریق فستیوال، طرح‌های گردشگری و صنایع دستی و ملزومات توسعه آن در روستا توسعه تشکیلات گردشگری
۳	برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب گردشگری	برنامه‌ریزی محلی در راستای توسعه سیاستگذاری مناسب
۴	ارتقاء آموزش و آگاهی مردم محلی	آموزش افراد بومی و محلی در زمینه توسعه گردشگری
۵	بستر اقتصادی، اجتماعی، محیطی و انسانی کارآفرینی	توسعه راهکارهای اجتماعی و محیطی تقویت بستر محیطی-انسانی کارآفرینی گردشگری روستایی
۶	بازاریابی در امر گردشگری	فرصت‌های ناشی از بازار کارآفرینی گردشگری تقویت اقتصاد منطقه تبلیغات محلی

شکل ۲. راهکارهای موثر در توسعه گردشگری، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

مطابق نتایج جدول (۲) و شکل (۲)، راهکارهایی از جمله: برنامه‌ریزی و سیاستگذاری مناسب گردشگری، تشکیلات و شناسایی جاذبه‌ها و ملزومات توسعه گردشگری، تقویت فرهنگ سنتی روستاهای گردشگری قوچان، بستر اقتصادی، اجتماعی، محیطی و انسانی کارآفرینی گردشگری، ارتقاء آموزش و آگاهی مردم محلی، بازاریابی در امر گردشگری از سوی متخصصان پیشنهاد شد.

بررسی رابطه علت و معلولی، راهکارهای موثر در توسعه گردشگری، با استفاده از تکنیک دیمتل

بر این اساس، از تیم ارزیابی (شامل ۴۰ نفر)، خواسته شد تا هر یک از ۶ راهکار را به طور جداگانه در نظر بگیرند و تاثیر آنها را بر هر یک ارزیابی کنند. ایجاد ماتریس خاکستری روابط مستقیم راهکارها برای هر یک از ارزشیاب‌ها برای وارد کردن نظرات هر یک از جامعه نمونه در ماتریس تصمیم بالا از جدول تعریف مقیاس خاکستری واضح برای مقیاس اثر استفاده شده است. نرمالیزر کردن ماتریس خاکستری روابط مستقیم هر ارزشیاب. ایجاد ماتریس ارزش قطعی نرمالیز شده کل برای هر ارزشیاب (ماتریس Y^p)، ایجاد ماتریس ارزش قطعی برای هر ارزشیاب (ماتریس Z^p). ماتریس ارزش قطعی برای هر ارزشیاب (ماتریس Z^p) بدست آمده است. در ادامه نیز با فرض یکسان بودن وزن ارزشیاب‌ها به یکپارچه‌سازی نظرات خبرگان پرداخته شد، و سپس به بررسی ماتریس نرمالیزه شده پرداخته شد و در نهایت به ماتریس روابط کلی (T)، پرداخته شد که به دلیل حجم زیاد جداول مورد نظر، از آوردن آنها صرفه‌نظر شد.

جدول ۳. بررسی روابط علی و معلول بین راهکارها و رتبه‌بندی آنها از نظر میزان اهمیت (Pi) و از نظر خالص تاثیرگذاری (Ei)

راهکار	Ri	Pi (R+D)	EI (R-D)
A	4.665	8.775	0.554
B	4.332	8.131	0.533
C	5.556	11.453	-0.341
D	5.443	10.443	0.443
E	4.443	8.213	0.673
F	4.221	8.109	0.340

A: برنامه‌ریزی و سیاستگذاری مناسب گردشگری، B: تشکیلات و شناسایی جاذبه‌ها و ملزومات توسعه گردشگری، C: تقویت فرهنگ سنتی روستاهای گردشگری قوچان، D: بستر اقتصادی، اجتماعی، محیطی و انسانی کارآفرینی گردشگری، E: ارتقاء آموزش و آگاهی مردم محلی، F: بازاریابی در امر گردشگری

مطابق جدول (۳)، راهکارهای (برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب گردشگری، تشکیلات و شناسایی جاذبه‌ها و ملزومات توسعه گردشگری، بستر اقتصادی، اجتماعی، محیطی و انسانی کارآفرینی گردشگری، ارتقاء آموزش و آگاهی مردم محلی، بازاریابی در امر گردشگری) با مقدار EI مثبت به عنوان راهکارهای تاثیرگذار تعیین شدند و راهکار (تقویت فرهنگ سنتی روستاهای گردشگری قوچان) به عنوان شاخص‌های با مقدار EI منفی به عنوان راهکار تاثیرپذیر تعیین شدند.

نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف شناسایی شناسایی راهکارهای گردشگری پایدار در راستای توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی در قلمرو کوچ-نشینان شهرستان قوچان صورت گرفته است.

در سکونتگاه‌های روستایی در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان هنوز فرهنگ دیرینه و سنتی بر زندگی بسیاری از روستائیان حاکم است، از جمله تنوع رنگ پوشاک، مسابقه‌ی کشتی، اسب دوانی، رقص چوب، نواختن ساز و دهل توسط و رسومی که طی دو روز در مراسم عروسی کردها از جمله عشایر برگزار می‌گردد چشم هر گردشگری را خیره می‌کند، ولی در سال‌های اخیر به دلیل ارتباط روستائیان به شهر قوچان و مهاجرت جوانان به شهرهای نزدیک قوچان این سنت دیرینه کمتر رواج دارد و از دید بسیاری از گردشگران پنهان مانده است؛ بنابراین لازم است به تدابیری از جمله: حمایت از فرهنگ سنتی از سوی سازمان‌های ذی‌ربط گردشگری صورت گیرد و از تجاری شدن محصولات فرهنگی در روستاهای این شهرستان جلوگیری به عمل آید و همچنان در احیاء زبان و ادبیات بومی و هنرهای سنتی و هویت قومی بومی منطقه، و همچنین غذاهای سنتی روستاهای منطقه از سوی سازمان‌های مرتبط تلاش صورت گیرد. در ادامه نیز لازم است، بستر اقتصادی، اجتماعی، محیطی و انسانی کارآفرینی گردشگری در منطقه فراهم گردد. تضعیف فعالیت‌های اقتصادی سنتی در سکونتگاه‌های روستایی در قلمرو کوچ-نشینان شهرستان قوچان به ویژه اقتصاد مبتنی بر کشاورزی و ... در طی چند دهه اخیر، جستجوی راهکارهای جدید برای تقویت پایه‌های اقتصادی و تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی این شهرستان را ضرورت بخشیده است. در این راستا لازم است؛ زیرساخت‌ها و فناوری سازگار با کارآفرینی گردشگری روستایی منوط به تقویت و فراهم کردن بستر اقتصادی، اجتماعی و همچنین محیطی را برای کارآفرینان روستایی در زمینه گردشگری پرداخته شود، و فرصت‌های ناشی از بازار کارآفرینی روستایی برای توسعه گردشگری در این شهرستان فراهم نمود. برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب گردشگری، نیز از دیگر راهکارهای موثر در توسعه گردشگری در سکونتگاه‌های روستایی در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان است. بر این اساس لازم است، سیاست‌ها و رویه‌های قانونی مناسب در راستای توسعه اتخاذ گردد، و مسئولان دولتی همچنان به منظور توسعه آنها حمایت لازم را داشته باشند. راهکار ارتقاء آموزش و آگاهی مردم محلی، نیز از راهکارهای مهم و تاثیرگذار از دیدگاه متخصصان می‌باشد. بر این اساس حضور گردشگران در روستاها موجب انتقال اندیشه‌های نوین اقتصادی و افزایش درآمد روستائیان می‌گردد، بدیهی است این موضوع تعلق خاطر را به روستا افزایش داده و موجب تعامل روستائیان با گردشگران می‌گردد، و به دنبال آن تشکیلات و شناسایی جاذبه‌ها و ملزومات توسعه گردشگری با واحدهای معنایی: شناسایی جاذبه‌های گردشگری روستایی به گردشگران از طریق فستیوال، طرح‌های گردشگری و ...، صنایع دستی و ملزومات توسعه آن در روستا، توسعه تشکیلات گردشگری، شناسایی شد. عواملی از جمله: برگزاری جشنواره‌های فرهنگی، ورزشی، بازی‌های بومی و ایجاد تورهای گردشگری توسط جوانان و آموزش آنها، و ... می‌تواند راهکار موثری در شناسایی جاذبه‌های گردشگری روستاهای شهرستان قوچان محسوب گردد و همچنین لازم است صنایع دستی روستاهای این منطقه برندسازی گردند، و تبلیغات و بازاریابی خوبی در راستای آن صورت گیرد، و روند اداری صدور مجوزها نیز در راستای توسعه کارگاه‌های صنایع دستی به آسانی میسر گردد، و همچنین امکانات تفریحی و دسترسی نیز فراهم گردد. در نهایت راهکار بازاریابی در امر گردشگری را می‌توان با ایجاد دهکده‌های گردشگری و برپایی نمایشگاه‌ها در راستای معرفی ظرفیت‌های محیطی، تاریخی گردشگری روستاها و تبلیغ مناسب در راستای امکانات و جاذبه‌های گردشگری، به مرحله عمل رساند. نتایج تحقیق حاضر با مطالعات جوان و شماری (۱۴۰۱)، مبنی بر اینکه فرهنگ ملموس و ناملموس عشایر به عنوان یکی از ظرفیت‌های نامغفول گردشگری عشایر می‌باشد، با نتایج مطالعه حاضر همخوانی دارد، در ادامه نیز با مطالعه موحدی و همکاران (۱۴۰۰)، مبنی بر اینکه سیاست‌گذاری یکی از راهکارهای توسعه ظرفیت‌های گردشگری در روستاهای شهرستان خرم‌آباد محسوب می‌شود، همخوانی و مطابقت دارد.

در نهایت با توجه نتایج پیشنهادات ذیل ارائه می‌گردد:

- ارتقای سطح آگاهی و ادراک ساکنان روستاهای شهرستان قوچان از منافع توسعه گردشگری و ایجاد اشتغال‌زایی؛
- لازم است در راستای توسعه گردشگری پایدار سکونتگاه‌های روستایی قلمرو کوچ‌نشینان قوچان، طرح‌های جامع گردشگری عشایری با تاکید بر بازشناسی زمینه طبیعی و ژئومورفولوژیک در قالب یک برنامه تحت شبکه، متناسب با نیازها و تقاضای بازار گردشگری قابل به هنگام‌سازی اتخاذ گردد؛ و
- همچنین لازم است، مدیریت توسعه گردشگری منطقه به طوایف مهم قوچان؛ با هدف حفاظت محیط زیست حساس و بهره‌گیری از قدرت کارآفرینی و درآمدزایی در منطقه، ضمن حمایت‌های دولتی و مدیریت سرمایه‌گذاری بومی، واگذار گردد.

منابع

- باباخانزاده، ادريس. لطفی، صدیقه، (۱۳۹۱)، ارزیابی اثرات گردشگری بر روستای قوری قلعه. فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، ۷(۲۰)، ۸۱-۱۱۶.
- بخشی‌نژاد، محمود، (۱۳۹۹)، تبیین ظرفیت‌های گردشگری برای توسعه مناطق روستایی استان چهارمحال و بختیاری. برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)، ۱۰(۴)، ۲۳-۳۱.
- جلیلیان، میترا، اکبرپور، محمد، توکلی، جعفر، (۱۴۰۱)، شناسایی و تحلیل پیشران‌های موثر بر توسعه صنعت گردشگری روستای کندوله شهرستان صحنه. دو فصلنامه مطالعات اجتماعی گردشگری، ۱۰(۲۰)، ۱۳۱-۱۵۶.
- جوان، فرهاد، حجت‌شمامی، سیروس، (۱۴۰۱)، واکاوی ظرفیت‌های مغفول مانده گردشگری عشایری در ناحیه رضوانشهر. مطالعات برنامه‌ریزی قلمرو کوچ‌نشینان، ۲(۱)، ۱۰۹-۱۲۲.
- حسن زاده، داوود، ایزدی جبران، اصغر، (۱۳۸۹)، بررسی جایگاه توسعه پایدار در اجتماعات روستایی ایران، نامه علوم اجتماعی، ۱۷(۳۶)، ۱-۱۲.
- خالقی، عقیل، (۱۴۰۰)، شناسایی پیشران‌های کلیدی توسعه گردشگری عشایری (مطالعه موردی: جشنواره منطقه عشایری قره‌قیه آذربایجان شرقی)، مطالعات برنامه‌ریزی قلمرو کوچ‌نشینان، ۱(۲)، ۱۳۷-۱۵۴.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ محمودی، سمیرا؛ غفاری، غلامرضا؛ پورطاهری، مهدی، (۱۳۹۴)، تبیین الگوی فضایی سرمایه‌ای اجتماعی در توسعه پایدار روستایی، مورد: روستاهای استان خراسان رضوی. فصلنامه‌ی اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۴(۱)، ۸۷-۱۰۷.
- سالنامه آماری استانداری خراسان رضوی، (۱۴۰۰)، استانداری خراسان رضوی.
- شاهسوند اینالو، سعید، (۱۳۹۶)، تحلیل اثرات کارآفرینی گردشگری در بازساخت اقتصاد روستایی. مطالعه موردی: سکونتگاه‌های روستایی شهرستان آوج. پایان‌نامه جهت دریافت مدرک کارشناسی ارشد در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان.
- عباسی، محمدجواد، سجادی، ژیلا، عبدالهی، علی، رضویان، محمد تقی، (۱۳۹۹)، تبیین عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی در ایران. فصلنامه علمی مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۵(۵۲)، ۱-۲۶.
- کاظمی، محمدرضا، شهماری اردجانی، رفعت. حسنی مهر، سیده صدیقه، (۱۴۰۰)، تبیین ظرفیت‌ها و زمینه‌های توسعه پایدار روستایی با تاکید بر گردشگری طبیعی در روستاهای شهرستان بندرانزلی. فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۳(۳)، ۹۲۲-۹۰۴.
- موحدی، رضا. سپهوند، فاطمه. رحیمیان، مهدی، (۱۴۰۰)، راهکارهای توسعه ظرفیت‌های گردشگری پایدار روستایی در شهرستان خرم‌آباد. مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۶(۵۵)، ۲۵۶-۲۳۷.
- نعیم‌آبادی، نازنین. جوان، فرهاد، (۱۴۰۰)، واکاوی موانع سیاست‌گذاری گردشگری در محیط‌های شهری استان گیلان. سیاست‌گذاری محیط شهری، ۱(۳)، ۱۶-۱.
- Borec, A., Turk, J. (2009), Sustainable Rural Development – Eu Agriculture Perspective, *Revija za geografijo, Journal for Geography*, 4(1): 37-52.
- Gjorgievski, M., Nakovski, D. (2012). Tourism-the Basis for Local Development of Rural Spaces in Maleshevo Region (Maleshevo Mountains). *Journal of Settlements and Spatial Planning*, 1(1), 177-183.
- Gugushvili, T., Salukvadze, G., Salukvadze, J., (2017). Fragmented development: Tourism driven economic changes in Kazbegi, Georgia, *Annals of Agrarian Science*, 15(1), 49-54.
- Hall, M. Page, S., (2001). The geography of tourism and recreation environment Place and space. Routledge, London.
- Ibanescu, B., (2018). Consequences of peripheral features on tourists' motivation, the case of rural destinations in Moldavia, *Romania. J. Settl. Spat. Plan.* 4(1), 191-205
- James, G.KO, (2001). Assessing Progress of Tourism Sustainability, Elsevier Science Ltd. All rights reserved, *Annals of Tourism Research*, 28(3), 817-820.
- John J. Wahab. S. (2005). Sustainable tourism in a changing world, tourism, development and growth; The Challenge of Sustainability, Edited by Salah Wahab and John J. Pigram, London and New York.
- Kastenholz, E., Carneiro, M. J., Marques, C. P., Lima, J. (2012). Understanding and managing the rural tourism experience. The case of a historical village in Portugal. *Tourism Management Perspectives*, 4(1), 207-214.
- Long, Ch, Lu, S, Chang, j, Zhu, J, Chen, L, (2022). Tourism Environmental Carrying Capacity Review, Hotspot, Issue, and Prospect. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 19(24), 1-16.
- Nagaraju, L. G., Chandrashekar, B. (2014). Rural Tourism and Rural Development in India, *International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies (IJIMS)*. 1(6), 42-48.
- Nurul, A., (2017). Tourism and Development in the Developing World, Published November 24, Routledge, United Kingdom.
- Ruth, M, (2001), Women and Sustainable Development, Non-Governmental Liaison Service. Available on www.un-ngls.org.

- Sharply, R. (2002). Rural tourism and the challenge of tourism diversification: the case of Cyprus, *Tourism management*, 23(2), 233- 244.
- Straka, J., Tuzová, M., (2016). Factors Affecting Development of Rural Areas in the Czech Republic: a Literature Review, *Procedia, Social and Behavioral Sciences*, 64(6), 2141-2150.
- Varga, E. (2008). *The Challenges of Sustainable Rural Development towards Engineering Education, Policy*, Montreal.
- Zeller, M. (2006). *Rural development theory and policy*. Germany: University of Hohenheim.